

**การรับรู้และการเข้าถึงสิทธิของแรงงานต่างด้าวกรณีศึกษา: แรงงานต่างด้าว
ชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง ***

อัจฉรา จงประสานเกียรติ **

คำสำคัญ : การรับรู้/สิทธิ/แรงงานต่างด้าว

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยมีการพัฒนาและการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งประชากรในประเทศ ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนา จากผลสำรวจในปี 2561 ของสถาบันวิจัยประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล พบว่า ประชากรที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี มีน้อยลงขณะเดียวกันก็มีผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น มีอัตราการเกิดน้อยลง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ความต้องการทางด้านแรงงานของไทยมีเพิ่มมากขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการนำเข้าแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน

ปัจจุบันมีแรงงานต่างด้าว ทั้งเมียนมา ลาว และกัมพูชา เข้ามาทำงานในประเทศไทยเป็นจำนวนมากซึ่ง สถิติจำนวนคนต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตเข้ามาทำงานในประเทศไทย ประจำเดือน ตุลาคม 2561 จำนวน 2,117,716 คน

หากแรงงานต่างด้าวที่เข้ามานั้นไม่ได้ศึกษา รับรู้เกี่ยวกับสิทธิของแรงงานหรือวิธีการเข้าถึงสิทธิของตนเองที่ได้รับจากภาครัฐ อาจถูกนายจ้างหรือผู้ประกอบการรัดเอาเปรียบได้ ทำให้ภาครัฐจำเป็นต้องสร้างระบบการจัดการกับแรงงานต่างด้าว มีนโยบาย และมาตรการในการเข้ามาดูแลแรงงานต่างด้าว เพื่อให้เกิดความเสมอภาคระหว่างแรงงาน และไม่ให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาในอนาคต การจัดระบบประกันสังคมเพื่อเป็นการสร้างหลักประกันในการดำรงชีวิตในกลุ่มของสมาชิก

หากแต่ในด้านความเป็นจริงแรงงานต่างด้าวที่เข้ามาทำงานก็ต้องพบกับความลำบาก ทั้งด้านวิถีชีวิต การกดขี่จากผู้ประกอบการหรือนายจ้าง การไม่ได้รับสวัสดิการที่ตนเองควรได้รับ เช่น การถูกหักเบี้ยประกันสังคมแต่ไม่สามารถนำเบี้ยนั้นไปใช้รักษาพยาบาลได้ เป็นต้น-----

ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงสนใจและต้องการศึกษาเรื่องการรับรู้ และการเข้าถึงสิทธิของแรงงานต่างด้าว ใช้กรณีศึกษา : แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา ในจังหวัดระนอง เพื่อศึกษาการรับรู้สิทธิด้านประกันสังคมของแรงงานต่างด้าว วิธีการ หรือปัญหาอุปสรรคในการเข้าถึง

* บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระเรื่องการรับรู้และการเข้าถึงสิทธิของแรงงานต่างด้าวกรณีศึกษา: แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง โดยมี อาจารย์ ดร.ผกาดี สุพรรณจิตวนา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

** นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต โครงการการจัดการสาธารณะ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

สิทธิประกันสังคม ช่องทางการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับสิทธิด้านประกันสังคม ของแรงงานต่างด้าว จึงได้นำประเด็นที่สนใจดังกล่าวมาสู่การวิจัยเรื่องการรับรู้ และเข้าถึงสิทธิของแรงงานต่างด้าว ใช้กรณีศึกษา : แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) สิทธิด้านประกันสังคม ของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง 2) ศึกษาการรับรู้สิทธิด้านประกันสังคมของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา ในจังหวัดระนอง 3) วิธีการและอุปสรรคของการเข้าถึงสิทธิประกันสังคมของแรงงานชาวเมียนมา ในจังหวัดระนอง และ 4) ช่องทางการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิด้านประกันสังคมของแรงงานต่างด้าว ชาวเมียนมาจังหวัดระนอง

วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษา เรื่อง การรับรู้และการเข้าถึงสิทธิของแรงงานต่างด้าวกรณีศึกษา: แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดย ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) แบบมีโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key Informants) ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มข้าราชการที่ปฏิบัติงานเกี่ยวกับแรงงานต่างด้าวในจังหวัดระนอง และกลุ่มแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง

การวิเคราะห์ข้อมูลวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาอย่างเป็นระบบตามประเด็นเนื้อหาที่ศึกษา โดยผู้ศึกษาจะแปลภาษาเป็นข้อมูล แบ่งแยกกลุ่มตามเนื้อหาและประเด็นหลัก คัดสรรข้อมูลที่ต้องการ รวมทั้งตัดทอนข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้องออกไป จากนั้นนำมาทำการวิเคราะห์ข้อมูลและแสดงข้อมูลในรูปของการบรรยาย

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

จากการศึกษาสรุปได้ว่า

1) สิทธิด้านประกันสังคม ของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนองมีทั้งหมด 7 กรณี ได้แก่ 1) กรณีคลอดบุตร 2) กรณีสงเคราะห์บุตร 3) กรณีเจ็บป่วย 4) กรณีทุพพลภาพ 5) กรณีตาย 6) กรณีว่างงาน และ 7) กรณีชราภาพ และสิทธิที่แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาได้รับนั้นเท่าเทียมกับแรงงานไทยทุกอย่าง

2) การรับรู้สิทธิด้านประกันสังคมของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา ในจังหวัดระนองรับรู้โดยผ่าน 3 ช่องทาง ได้แก่ 1) การรับรู้ผ่านการประชาสัมพันธ์ จากเจ้าหน้าที่สำนักงานจัดหางาน เจ้าหน้าที่ประกันสังคม จากนายจ้าง และสื่อสิ่งพิมพ์ที่เป็นภาษาเมียนมา 2) การรับรู้

ประสบการณ์เดิม จากการทำงาน และจากการที่เคยใช้สิทธิประกันสังคม 3) การรับรู้จากลักษณะของบุคคล จากการทำงาน บอกเล่าต่อ ๆ กันของเพื่อน ๆ แรงงานต่างด้าวที่ทำประกันสังคมมาพูดคุย เล่าเกี่ยวกับเรื่องของสิทธิประกันสังคมและการใช้สิทธิประกันสังคม

3) วิธีการและอุปสรรคของการเข้าถึงสิทธิประกันสังคมของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา ในจังหวัดระนอง พบว่า แรงงานสามารถเข้าถึงข่าวสารได้อย่างง่ายดาย เกี่ยวกับที่ตั้งและการเดินทางไปยังสำนักงานประกันสังคมจังหวัดระนอง และ แรงงานสามารถเข้าถึงจากการให้ข่าวสารในเรื่องซับซ้อน เกี่ยวกับรายละเอียด เงื่อนไขของในการใช้สิทธิประกันสังคม พบว่า อุปสรรคเข้าถึงสิทธิประกันสังคมของแรงงานต่างด้าว คือเรื่องของเงื่อนไขในการใช้สิทธิ ที่ต้องจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนครบตามกำหนดจึงจะสามารถใช้สิทธิประกันสังคมได้ และ อุปสรรคจากรายได้ของแรงงาน ถ้าต้องส่งเงินสมทบเข้ากองทุนทุกเดือนอาจทำให้ไม่มีรายได้เพียงพอต่อการครองชีพ อีกทั้งยังสงสัยว่าการทำประกันสังคมนั้นสิ้นเปลือง เพราะแรงงานไม่ได้เจ็บป่วยหรือประสบอุบัติเหตุบ่อย ๆ จึงไม่คุ้มกับการทำประกันสังคม

4) ช่องทางการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิด้านประกันสังคม มีสื่อประชาสัมพันธ์อยู่ 2 ช่องทาง ได้แก่ 1) สื่อบุคคลที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ ผ่านโครงการต่าง ๆ เพื่อเข้าไปให้ความรู้และประชาสัมพันธ์เรื่องสิทธิประกันสังคมให้กับแรงงานต่างด้าว และผู้ติดตาม 2) สื่อเอกสารและสิ่งพิมพ์ที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ แผ่นพับ โบชัวร์ การติดประกาศข่าวตามบอร์ดต่าง ๆ

อภิปรายผล

การศึกษาเรื่อง การรับรู้และการเข้าถึงสิทธิของแรงงานต่างด้าวกรณีศึกษา: แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมาในจังหวัดระนอง มีประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายผล ดังนี้

1. สิทธิประกันสังคมของแรงงานต่างด้าว แรงงานต่างด้าวจะได้รับสิทธิประกันสังคมทั้ง 7 กรณี ได้แก่ ได้แก่ 1. กรณีประสบอันตรายหรือเจ็บป่วย 2. กรณีคลอดบุตร 3. กรณีทุพพลภาพ 4. กรณีเสียชีวิต 5. กรณีสงเคราะห์บุตร 6. กรณีชราภาพ 7. กรณีว่างงาน เนื่องจากประเทศไทยเป็นสมาชิกขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ(ILO) ด้วยข้อกำหนดของ ILO ในเรื่องสิทธิ ความเสมอภาคและความเป็นธรรม ของแรงงานประเทศไทยจึงได้ รับหลักเกณฑ์เหล่านั้นมาใช้ ทำให้สิทธิประกันสังคมที่แรงงานต่างด้าวได้รับเท่าเทียมกับคนไทยทุกประการ สอดคล้องกับ ศิริพร สัจจามันท์ (2557, หน้า5-3) ที่กล่าวว่า แรงงานต่างด้าวที่เข้าเมืองถูกกฎหมายส่วนใหญ่จะได้รับการคุ้มครองตาม กฎหมายแรงงานของไทย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกฎระเบียบระหว่างประเทศพบว่าไทยได้ปฏิบัติ สอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องที่ไทยได้ให้สัตยาบันแล้ว ที่แสดงให้เห็นถึงแนวนโยบายแห่งรัฐที่ให้ความสำคัญกับแรงงานต่างด้าวโดยการกำหนดนโยบาย การกำหนดกฎหมายควบคุม

ดูแล ให้การทำงานของแรงงานต่างด้าวเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมายโดยคำนึงถึงความจำเป็นของนายจ้าง ในการใช้แรงงานเป็นสำคัญ

2. การรับรู้สิทธิด้านประกันสังคมของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา ในจังหวัดระนองรับรู้โดยผ่าน 3 ช่องทาง ได้แก่ 1) การรับรู้ผ่านการประชาสัมพันธ์ จากเจ้าหน้าที่สำนักงานจัดหางาน เจ้าหน้าที่ประกันสังคม จากนายจ้าง และสื่อสิ่งพิมพ์ที่เป็นภาษาเมียนมา 2) การรับรู้ประสบการณ์เดิม จากการทำงาน และจากการที่เคยใช้สิทธิประกันสังคม 3) การรับรู้จากลักษณะของบุคคล จากการสนทนา บอกล่าต่อ ๆ กันของเพื่อน ๆ แรงงานต่างด้าวที่ทำประกันสังคมมาพูดคุย เล่าเกี่ยวกับเรื่องของสิทธิประกันสังคมและการใช้สิทธิประกันสังคม สอดคล้องกับ บุชยรัตน์ กาญจนดิษฐ์ (2556, หน้า 1-3) ที่กล่าวว่า สถานประกอบการที่ไม่ได้จดทะเบียนสถานประกอบการกับกระทรวงพาณิชย์หรือไม่ได้ขึ้นทะเบียนนายจ้าง-ลูกจ้าง มีผลต่อการรับรู้สิทธิประกันสังคมของแรงงานต่างด้าว การที่แรงงานต่างด้าวอยู่ในสถานประกอบการที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนพาณิชย์อย่างถูกต้องตามกฎหมาย จึงส่งผลให้แรงงานที่ทำงานอยู่ในสถานประกอบการดังกล่าวขาดโอกาส ที่จะได้รับการตรวจสอบมาตรฐานการทำงานและความปลอดภัยจากการทำงาน หากนายจ้าง-ลูกจ้าง หลีกเลี่ยงการขึ้นทะเบียนต่อสำนักงานประกันสังคม จะทำให้ลูกจ้างในสถานประกอบการดังกล่าวไม่มีสิทธิได้เข้าสู่ การขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกันตน ที่จะได้รับสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ภายใต้กองทุนประกันสังคมและกองทุนเงินทดแทน ตามพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ.2533

3. การเข้าถึงสิทธิประกันสังคมของแรงงานต่างด้าวเข้าถึงได้จาก 1) เข้าถึงจากการให้ข่าวสารแบบง่าย ๆ ทำให้แรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา รู้จักและสามารถเดินทางมาที่สำนักงานประกันสังคมได้ 2) การให้ข่าวสารในเรื่องซับซ้อน เกี่ยวกับเงื่อนไขสิทธิประโยชน์ของการขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกันตน ให้แรงงานต่างด้าวให้แรงงานต่างด้าวสามารถเข้าถึงสิทธิประกันสังคมได้ สอดคล้องกับ ทิชาพร พลศรี (2556, หน้า 45) ที่กล่าวว่า ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสวัสดิการที่ควรจะได้รับและการเข้าถึง สวัสดิการนั้นแรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับสวัสดิการที่ควรจะได้รับเลย และไม่มีแรงงาน ข้ามชาติคนใดได้เข้าร่วมในระบบประกันสังคมและกองทุนเงินทดแทน อีกทั้งแรงงานข้ามชาติบางส่วน ก็ยังไม่ทราบว่าตนเองมีสิทธิในการเข้าร่วมประกันสังคม

อุปสรรคเข้าถึงสิทธิประกันสังคมของแรงงานต่างด้าว คือเรื่องของเงื่อนไขในการใช้สิทธิที่ต้องจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนครบตามกำหนดจึงจะสามารถใช้สิทธิประกันสังคมได้ และอุปสรรคจากรายได้ของแรงงาน ถ้าต้องส่งเงินสมทบเข้ากองทุนทุกเดือนอาจทำให้ไม่มีรายได้เพียงพอต่อการครองชีพ อีกทั้งยังสงสัยว่าการทำประกันสังคมนั้นสิ้นเปลือง เพราะแรงงานไม่ได้เจ็บป่วยหรือประสบอุบัติเหตุบ่อย ๆ จึงไม่คุ้มกับการทำประกันสังคม สอดคล้องกับ พิเชฐ สุพรรณเนียม (2557, หน้า 680) ที่กล่าวว่า พระราชบัญญัติประกันสังคมพ.ศ. 2533 มีการกำหนดเงื่อนไขระยะเวลาในการเกิดสิทธิและการได้รับสิทธิที่ไม่สอดคล้องกับลักษณะอาชีพของ

แรงงานทั้งสามสัญชาติ เมียนมา ลาว และกัมพูชา ทำให้แรงงานกลุ่มดังกล่าวถูกจำกัดสิทธิหรือได้รับสิทธิประโยชน์ตามกฎหมายประกันสังคม ไม่เท่าเทียมกับแรงงานคนอื่น

4. ช่องทางการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิด้านประกันสังคม มีสื่อประชาสัมพันธ์อยู่ 2 ช่องทาง ได้แก่ 1) สื่อบุคคลที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ ผ่านโครงการต่าง ๆ เพื่อเข้าไปให้ความรู้และประชาสัมพันธ์เรื่องสิทธิประกันสังคมให้กับแรงงานต่างด้าว และผู้ติดตาม 2) สื่อเอกสารและสิ่งพิมพ์ที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ แผ่นพับ โบชัวร์ การติดประกาศข่าวตามบอร์ดต่าง หากแต่การประชาสัมพันธ์เพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้แรงงานรับรู้หรือเข้าถึงสิทธิประกันสังคมได้ เพราะเมื่อมีการบอกแล้วหากแรงงานไม่เลือกที่จะรับรู้ สนใจ และตัดสินใจเข้าหา มัน ก็ถือว่าไม่มีประโยชน์ถือเป็นการสื่อสารที่ผู้รับไม่ได้รับสารหรือตอบสนองต่อสารที่ส่งมา ฉะนั้นการจะประชาสัมพันธ์ให้เกิดความสำเร็จจะต้องอาศัยการรับรู้และการเข้าถึงสิ่งที่สารประชาสัมพันธ์ต้องการที่จะสื่อออกมาด้วย สอดคล้องกับ สมพงษ์ สระแก้ว (2556, หน้า 10) ที่กล่าวว่า แรงงานไม่รู้สิทธิของตนที่ควรได้รับเพราะนายจ้างไม่บอก และการประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานรัฐไปไม่ถึงการรับรู้ของแรงงาน ซึ่งมีรายงานว่าแม้สำนักงานประกันสังคมจะได้รับ งบประมาณกว่า 100 ล้านบาท ในการประชาสัมพันธ์หน่วยงานและสิทธิประโยชน์จากประกันสังคม แต่รูปแบบการประชาสัมพันธ์ยังคงเน้นแค่แผ่นพับแปลภาษา ไม่มีเจ้าหน้าที่เพื่อพบกับแรงงาน โดยตรง จึงเกิดช่องว่างที่นายจ้างจะหลีกเลี่ยงการนำลูกจ้างตนเข้าสู่ระบบประกันสังคม ที่แสดงให้เห็นถึงการล้มเหลวของการประชาสัมพันธ์ ที่ปราศจากการรับรู้ และไม่สามารถทำให้แรงงานเข้าถึงสิทธิประกันสังคมที่แรงงานควรได้รับได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากผลการศึกษาวิจัย

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยขอเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการต่อไปดังนี้

1. ในกฎหมายประกันสังคม ควรมีการพิจารณาเกี่ยวกับผู้มีสิทธิขึ้นทะเบียนผู้ประกันตน โดยเปิดโอกาสให้ผู้ทำงานในลักษณะที่เป็นงานระยะสั้น เพื่อให้แรงงานทุกคนมีโอกาสที่จะเข้าถึงสิทธิประกันสังคมได้

2. เนื่องจากในอดีตกฎหมายประกันสังคมได้ให้โอกาสแรงงานต่างด้าวที่ผ่านการพิสูจน์สัญชาติแล้วได้ขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกันตนได้แล้วมีการยกเลิกไป จนมาปัจจุบันก็ได้เปิดโอกาสให้แรงงานต่างด้าวที่ผ่านการพิสูจน์สัญชาติแล้ว มาขึ้นทะเบียนผู้ประกันตนได้ใหม่อีกครั้ง ซึ่งผู้วิจัยเห็นสมควรว่าต่อจากนี้ควรเปิดโอกาสให้แรงงานต่างด้าวที่ผ่านการพิสูจน์สัญชาติสามารถขึ้นทะเบียนได้ตลอด โดยไม่มีการยกเลิกไปอีก

3. ควรทบทวนกฎหมายประกันสังคมที่ว่า นายจ้างที่มีลูกจ้างตั้งแต่ 1 คนทั่วไปต้องขึ้นทะเบียนผู้ประกันตน แต่ควรให้พิจารณาบริบทรูปแบบกิจการ ลักษณะการทำงาน ความ

เหมาะสม รายได้ เพราะบางครั้ง ด้วยสภาพแวดล้อมบวกกับเงินเดือนและค่าครองชีพของแรงงานด้วย เพราะหากแรงงานต้องเข้าระบบเป็นผู้ประกันตน ถ้าเงินเดือนน้อยก็จะทำให้แรงงานหลีกเลี่ยงและตัดสินใจไม่ทำประกันสังคมแทน บวกกับถ้ามีนายจ้างที่ไม่ค่อยใส่ใจลูกจ้างไม่ทำประกันสังคมได้ควรมีบทลงโทษเพราะสำหรับความผิดครั้งนี้

4. ด้านการประชาสัมพันธ์ ทางสำนักงานประกันสังคมควรมีการใช้สื่อในการประชาสัมพันธ์ในหลายๆ รูปแบบ มากกว่าการใช้แค่สื่อสิ่งพิมพ์ โบชัวร์ แผ่นพับ ซึ่งอาจทำให้แรงงานเข้าถึงได้ยาก กว่าการใช้สื่ออินเทอร์เน็ต เพราะง่ายและสะดวกต่อการเข้าถึง ควรมีการอัปเดตข้อมูลในระบบอย่างสม่ำเสมอเพื่อป้องกันข้อมูลที่ผิดพลาดและล่าช้าของข้อมูล

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

1. การศึกษาเรื่องการใช้สิทธิประกันสังคม ของแรงงานต่างด้าวชาวเมียนมา
2. การศึกษาเรื่องการรับรู้และการเข้าถึงสิทธิประกันสังคม ของคนไทยในต่างจังหวัด

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิการ์ อัครดรเดชา. (2544). *สื่อและเครื่องมือเพื่อการประชาสัมพันธ์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- ทิวาพร พลสร. (2546). *แรงงานข้ามชาติกับการเข้าถึงสวัสดิการทางสังคม*. หลักสูตร เศรษฐศาสตร์ มหาคณิศ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์. (2556). *การขับเคลื่อนและรณรงค์ของสหภาพแรงงานในระดับพื้นที่ต่อการผลักดันให้รัฐบาลไทยรับรองอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศฉบับที่ 87 และ ฉบับที่ 98*. ค้นเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2562, จาก <http://voicelabour.org>
- ศิริพร สัจจามันท์ และคณะ. (2557). *การคุ้มครองแรงงานต่างด้าวในประเทศไทย: กรณีศึกษา จังหวัดนนทบุรี*, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เสรี วงษ์มณฑา. (2546). *สื่อประชาสัมพันธ์ = Public relations media*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท วิสิทธ์พัฒนา จำกัด.
- สำนักงานแรงงานระหว่างประเทศ. (2550). *สิทธิแรงงานข้ามชาติ*. สำนักงานแรงงานระหว่างประเทศ องค์การแรงงานระหว่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร. ค้นเมื่อ 21 กุมภาพันธ์ 2562, จาก <http://www.ilo.org/asia/library/sub.15.htm>